

AZƏRBAYCAN

3-4'2024

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-75-81

Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

09.04.2024

Sifariş 779

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

14 çap vərəqi

19,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

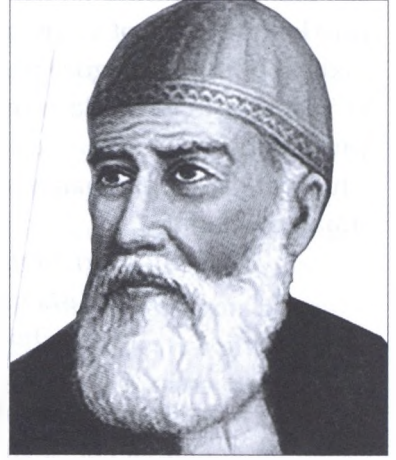
Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

Könül elçisinin xəbəri...

Bu il dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 530 illik yubiley ilidir. Qüdrətli söz sənətkarının yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev sərəncam imzalamışdır.

Daim Məhəmməd Füzulinin ədəbi irsinə və onun öyrənilməsinə xüsusi önəm verən “Azərbaycan” jurnalı öz ənənəsinə sadıq qalaraq, bu il ərzində jurnalın hər nömrəsində gənc şair, tədqiqatçı Fərid Hüseynin görkəmli ədibin yaradıcılığına aid araşdırma yazılarına yer ayırır. Qeyd edək ki, ilin sonunda həmin yazılar jurnalın xüsusi nəşri kimi ayrıca kitab şəklində işıq üzü görəcəkdir.

Könül haçan tənha qalır?

Məhəmməd Füzulinin “Ənüsül-qəlb” (yəni qəlb yoldaşı, könül həmdəmi) adlı əsərində onun ürək dostu bildiyi yalnız öz qəlb deyil. Bəs kimdir onun əsl könül dostu? Əsərin girişində məlum olur ki, nadanlar arasında arif qalmaq müəllifi tənhaləşdirib, onu yalqız, kimsəsiz hala salıb. Allahsızlar arasında Xudanı sidq-ürəkdən sevmək Füzulini yalqızlığa məhkum edib. Təkəbbürlü alimlər arasında nəyi qabil şəkildə bilirsənsə bil, elminin əsl mahiyyəti üzə çıxmayacaq, yaxud yalançı zahidlər içərisində həqiqətin parlaması müşkül məsələdir. Ona görə Füzuli zamandaşlarına yox, dünənin adamlarına, keçmişin sakinlərinə, söz ustalarına üz tutur, – Xaqani Şirvaniyə, Əbdürrəhman Camiyə, Əmir Xosrov Dəhləviyə – yəni “Qəsideyi-şinniyə” yazanlara. Füzuli də öz

əsərlərində onların üslubları, ədəbi tövürləri, məna yolları ilə söz deyir. Anlayır ki, onun dedikləri də, tapşırıqları da ustadların yazdıqları kimi çox zaman nadanlar tərəfindən eşidilməyəcək, qulaqardı olunacaq, bica yerə kəlama əziyyət verir, amma düşündüklərini bölüşməkdən də özünü saxlaya bilmir. Ona görə poetik mülahizələrini bölüşür ki, təki onun sözləri ustadların yazdıqlarının sırasında eşidilməz olsun. Həmin sözləri duyan qulaqlar heç zaman o kəlamların hikmətindən xilas ola bilməyəcək, o hikmətlərə biganə qalanlar isə o öyüdlərin “baballarını” əbədiyyən daşmalı olacaqlar:

*Bu qəsri tikmədim tək mən, əsasın qoydu üç kamil,
Tanıtdı aləmə Şirvani, Dehlini, Xorasani.*

(“Ənüsül-qəlb” əsərini dilimizə M.Mübariz tərcümə edib.)

*Evin üç küncünü Xaqani, Xosrov, Cami tikmişdi,
Mən isə eyelədim Bağdaddə təkmil ərkani.*

*Füzuli kamiyaq olmazdı öz səyilə bu işdə,
Yaratdı onların ruhu onunçün böylə imkani.*

*İlahi, rəhm qıl avarə bir insanə aləmdə
Ki, ömrünü edib zayə, yazar bu hərzə-hədyani.*

*Xeyr, hədyan deyil, aləm bilir qiymətlidir şerim,
Odur dərya olan bu qəlbimin dürr ilə mərcani.*

Nizami Gəncəvi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürəhman Cami, Səلمان Savəci, Fani (Əlişir Nəvainin farsca divanındakı təxəllüsü), Süheyli, Zəmiri, Urfi Şirazi, Sənan İbrahimi, Saib Təbrizi, Əbülqasım Şirazi, Əmiri, Mirzadə Eşqi (*Qafar Kəndli. Məhəmməd Füzuli. Elmi-tənqidi məqalələr. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958. Səh. 174-180*) Xaqani Şirvaninin “Mirat-üs-səfa” qəsidəsi kimi əruz vəzninin həzəc bəhrinin həzəci-müsəmməni salim növündə yazılmış poetik əsərinin yolunu tutaraq sıra-sıra “Qəsideyi-şinniyə”lər yazıblar. Hərçənd Xaqanidən də öncə bu üslubda əsərlər qələmə alınıb, sadəcə, Xaqaninin yazdığı daha çox məşhur olub, dillərdə dolaşib. Ona görə də Xaqanidən sonra bu janra müraciət edənlər ustadın üslubunu, dəst-xəttini özlərinə rəhbər tutublar. Məsələn, Əmir Xosrov Dəhləvi bu xüsusda belə yazıb: “Mən bu gün Dehlidə elə bir şeir yaratdım ki, onun banisini Şirvanda yuxudan oyatdım. Əgər o, “Həssani-Əcəm” idisə, mən hind cadugəriyəm ki, bir anda özümü o Həssana çatdıraram”. (*Mirzağa Quluzadə. “Ənüsül-qəlb” və onun ədəbi ənənələrdə əlaqəsi”. “Ədəbiyyat məsələləri”, Bakı, 1964. Səh 199-217*)

Qeyd edək ki, Dəhləvinin yazdığı bu əsər 177, Caminin “Cəlair-ruh” adlandırdığı əsər 130, Füzulinin ərsəyə gətirdiyi şeir incisi isə 134 beytdən ibarətdir.

Bu qiyməti kim versin?

“Ənüsül-qəlb” əsərinin əvvəli ənənəvi fəxriyyə məzmunundadır və Füzuli öz sözünün, kəlamının kəsərini, qüdrətini öyür. Müəllifin girişdəcə özündənrazılığı, özünəməftunluğu qamçılacağı bu əsər nədən fəxriyyə kimi başlayır? O, özünü dəryanı bəzəyən dürrə bənzədir, əngin biliklərinin dənizlər qədər olduğunu dilə gətirir, bu yaradılışa görə Allahın qüdrətinə “afərinlər”, “mərhəbalar” söyləyir. Allahın onu xəlv etdiyi üçün – bu yaradılışa görə Xudanın qüdrətini öyür. Orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında bu səpkidə fəxriyyələri çoxdur, dəb halını almış bu janr o dövrün nöqtəyi-nəzərindən hər nə qədər adi görünsə də, həmin mətnlərə diqqət kəsiləndə, yaxud onlara bu günün reallığı ilə yanaşanda istər-istəməz fikirləşirsən ki, o təriflər, o sayaq ucaltmalar heç də nahaqdan, əbəs yerə yaranmayıb. Sanki Füzuli kimi parlaq istedadlar Günəş kimi doğulublarmış, amma o Günəşdən ətrafa yayılan parlaqlığa, onca gur şəfəqlərə Günəş deyə biləcək, o mükəmməl varlığı etiraf edəcək ağıl ziyələri, dərrakə sahibləri az imiş. Bu halda gərək istedadlı, ilhamı coşubçağlayan yaradıcı insan özü fəxriyyələr vasitəsi ilə haqqında başqalarını lazımi səviyyədə xəbərdar edəydi, həqiqi kimliyini tanıdaydı. Yəni oxuculara aşılardı ki, Allah hansı gücdə, hansı qüdrətdə, əqli dərinlikdə insanlar yaratmağa qadirdir və ən əsası, onlar bəşər üçün necə ölməz, əbədiyaşar əsərləri yadigar qoyurlar. Yaradıcı insan, əslində, bununla – öz qüdrətini öyməklə Yaradanın nəhayətsiz gücünü öz şəxsi timsalında nümayiş etdirmiş olurdu. Bu cür dəyərvermənin başqa bir səbəbi ondan ibarət idi ki, hər qələm adamı bu cür qiymətləndirmələrlə həm də oxucusunu bir qədər sonra mütaliə edəcəyi mətnə sanki irəlicədən hazırlayırdı. Elə bil öncədən üstüörtülü şəkildə oxucuya işarə edirdi ki, səni bu mətn boyunca heç də asan bir mənə yolu gözləmir, çünki bu saat sənin qarşında ömrünü elm öyrənməklə, irfan əhli olmaq yolunda gecəgündüz əlləşməklə keçirən birinin əsərləri var, ona görə də az sonra oxuyacağın qatbaqat fikirlərə, müxtəlif elmlərdən toplanan zəngin biliklərin üst-üstə qalaqlandığı mənə laylarına qarşı daha artıq diqqətli ol, müəllifin mətndəki hikmətlərini dərinləndirən anla ki, dünya sənə daha mənalı gəlsin:

*Mənim könlüm sədəfdir, sözlərimdir dürri-qəltani,
Dənizdir elmim – allah feyzidir neysan barani.*

*Təaləllah, nə incə incilərdir kim, bəzək vurmuş,
Qulaqla boynuna onlarla dəhrin əhli-ürfani.*

Bütün bunlardan başqa fəxriyyələr həm də o dövrdə indiki ədəbi tənqidin işini görür, bir növ onun funksiyasını yerinə yetirirdi. Yəni

fəxriyyələr həm müəllifin kimliyini, həm də əsərin necəliyini oxucuya izah edirdi. Ona görə də fəxriyyə yazanların çoxu həm də öz əsərlərinin ədəbi tənqidçiləri idilər. Orta əsərlərdə bir çox elmin dili poeziya dili idi, ona görə də bəzən təqvimləri də şeirlər şəklində hazırlayı, elmi kitabları qafiyəli şəkildə yazırdılar.

Dilin imkanı...

Füzulinin fikrincə, insanı tanıdan dili onun ən qiymətli nemətidir, amma insanın da bu dünyada ən ucuz tutduğu, dırnaqarası baxdığı, öteri yanaşdığı nemətlərdən biri elə dilin özüdür. Necə ki ləl-cəvahirin toplandığı mədən bilmir ki, qoynunda saxladığı zinətlər olduqca qiymətlidir, eləcə də insan da əksərən anlamır ki, dil, yəni sözü doğuran ümmansız xəzinənin, çox qapıları asanca açan açarın sahibidir. İnsan dilə lazımınca qiymət vermədiyinə görə də sözə, onun hikmətinə, qüdrətinə də gərəyincə dəyər donu biçə bilmir. Dilin nə dərəcədə möcüzə olduğunu anlamayanlar o dildən necə gəldi, kor-koranə istifadə edirlər, nəticədə əbədiyaşar fikirlər yaradan qələm və elm əhlini də bu və ya başqa şəkildə nəzərdən salır, urvatsız edirlər.

Daim özünü xaricən zinətləndirməyə, əl gəzdirməyə çalışan insan nədənsə irfanı, dini qaydaları öyrənərək içini, daxili dünyasını bəzəməyə səy etmir. Bu səbəbdəndir ki, insanların çox zaman əyin-başları səliqəli, fəqət daxili aləmləri darmadağın olur, evləri sahmanlı, könülləri xaraba qalır, dilləri rəvan, ürək yolları çala-çuxur olur. Sonucda darmadağın içdən, xaraba könüldən, həndir-hamar könül yollarından insanlar gün gəlir haçansa yorulurlar. İnsan öz psixologiyasını ruhuna yox, cisminə yönəldir, haçansa bədən dili ilə ruh dili başqalaşır və onda insan özünü anlamağa çətinlik çəkir, özü üçün müəmmaya, dolaşığa çevrilir. Halbuki, insan dilə qiymət versə sözə, sözə qiymətə versə mənaya, mənaya qiymət versə hikmətə, hikmətə qiymət versə, arifliyə çatar. Arifin isə ruhu və bədəni eyni dildə danışmağa qadirdir.

Adi insanların bəsit sandığı həqiqətlərdə ariflər intəhasız sirlər tapırlar. Məsələn, sadə insanlar nə istəyirlər, nələri sorğulayırlar? Onların təbirincə, bədən quru nəfəsdir, canımız heçdir, öldükdə puç oluruq. Amma arif düşünür ki, quru nəfəsin qüdrətinə bax ki, insanı 70-80 il var edə bilir. Yaxud biz ölürük, amma bu hələ tam mənada həyatın sonu demək deyil axı, irəlidə hələ axirət evində yaşamaq var. Yəni arif olmaq istəyirsənsə, sadə insanların hədəf saydığı şeylərdəki sirləri arayıb tapmağa çalışmalısən. Ariflər, əslində, cahillərin mənə görmədiklərində müxtəlif anlamlar bulurlar. Bu kontekstdən yanaşanda, cahillər ariflərin “müəllimləridir”. Arif cahilin itirdiyini axtarıb tapandır, cahil isə nələri itirdiyinin fərqudə olmayan kəsdir:

*Demə can boş qəfəsdir, bir düşün, əslini tənqid et,
Bəsirət əhlini gör ki, bu sirrin olmuş heyranı.*

Tərsinə yozum

Əsərin əvvəlində Füzuli özünü öyür, amma sonrakı misralarda söyləyir ki, əsl alim nadan olduğunu etiraf edəndir. Burada, mənəcə, Füzulinin məqsədi qətiyyənlə fikri dolaşılıq yaratmaq, təkəbbür haqqında ikibaşlı danışmaq deyil, əsas mətləb başqadır. O, sadəcə insanları, oxucuları aldadıcı, gözə küll üfürən üstünlüklərə yiyələnib hərzə-hərzə ömür eləməkdən, “burda mənəm, Bağdadda kor Xəlifə” demək naqisliyindən uzaq tutmağa çalışır. Yazır ki, əgər zahid daim zikir təsbehi çevirirsə, dərhal ona aldanma, o sayır ki, dünyanı almağa imanı bəs edərmi, yaxud Allah naminə məscidi təmir etdirənə inanma, çünki Allahın heç nəyə ehtiyacı yoxdur, xeyirxahlığı insanlıq naminə edənə etimad elə. Füzulinin nəzərində dünyadakı sirlər canlıdır, onlar o qədər vecsiz, gərəksiz deyillər ki, hər elm öyrənən onları cözə, aşkara çıxara. Həqiqi sirlər bir sıra hallarda elmin nəzərindən yayınırlar, sadəcə, bizə elə bilirik ki, elm adamları onların həqiqi mahiyyətini ortaya qoyublar. Dərindən düşünəndə bir çox həqiqətləri nə Əflatun bilib, nə də Loğman həmin hikmətlərdən baş tapıb. Füzulinin sətiraltı fikrincə, biz əksərən ona görə dünyadan düz-əməlli baş açmırıq ki, onu ancaq elm yolu ilə dərk etməyə və cahan sirlərini bilgi ilə anlatmağa çalışan kəslərdən nələrsə öyrənirik. Ancaq elmin arxasındakı heç bir böyük, sirr dolu gücə doğru yönəlirik:

*Deyil Allah üçün, zahid edirsə məscidi təmir,
Təşəxxüs satmağa istər işə salsın o dükkani.*

*Çevirsə barmağı təsbih, aldanma, riya bil sən,
Sayır, görsün çatırmı almağa dünyani, imani.*

*Güman etmə ki, hikmətdən xəbərdar idi Əflatun,
Həqiqət elmdən aqah alim sanma Loğmani.*

Elmlə çox şeyin açarını tapan alim, bu üsulla fəndgürləşən insan sonda bəsit bir hərisə çevrilir. Çünki insan nəyinsə yolunu tapdığını anlayanda onu ardıcıl şəkildə əldə edir, sayını çoxaldır, nəticədə işin cövhərindəki mahiyyət, insanlıq yolundakı xidmətin anlamı itir.

Mərhələlər...

Bəzi həris insanlara, gecə-gündüz nəsə qazanmaq qayğısı ilə əlləşib-vuruşanlara, dinclikləri olmayan tamahkar adamlara çoxları doğru qiymətləndirməyərək zəhmətkeş, əməksevər deyir, amma heç kəs onlara həris, gözüdoymaz, nəfsiquyu söyləmir. Və onlara “zəhmətkeş” deyənlər,

əslində, onları bu cür dəyərləndirmə ilə hərisliyə daha da həvəsləndirirlər. Həmin hərislərə, iş-gücə aşırı aludələrə elə gəlir ki, başqaları tənbəldirlər, onlar öz adlarının qarşısına “həris” yamanlamasını yapışdırmaları da, özgələrini asanlıqla “tənbəl” adlandırırlar. Hərislərin həyata münasibətdə ən böyük ədalətsizlikləri isə öz uğurlarını şəxsiləşdirmək, əldə etdiklərini birbaşa öz adları ilə bağlamaqlarıdır. Bu mənəm-mənəmlik, bu özündəndemək azarı onlara çox zaman icazə vermir ki, düşdükləri münbit şəraiti, qarşılarına çıxan səxavət sahibi insanları, xeyrxahları, yaxud şanslı, bəxtigətirməkliyi, ən əsası Allahın onlar üçün taybatay açdığı ruzi qapılarını, imkan yollarını dəqiq görərək dürüst qiymətləndirsinlər. Beşindən aşağı, yüzündən yuxarı, baş olmağın minnətdarlığını, şükranlığını dilə gətirsinlər:

*Həris axmaqlığından zənn edər tənbəl həris olmuş,
Və ya öz səyi sərvət sahibi etmiş çalışqani.*

Füzuli əsərində adi güzəran qayğıları ilə yaşayan insanları “tənə yağışına tutandan”, başlarına ağıl qoyandan sonra həris şahlara, vəzifə yiyələrinə üz tutur. Deyir ki, xalqın malını qorumalı olanlar millətin olan-qalanını talayanda, lakin əməllərinə görə divan ayağına çəkilməyəndə ümumi mühitdə bir cəzasızlıq – ədalətsizlik ab-havası hökm sürür, hakimə hökm verən kimsə tapılmır.

*Sənin xeyrin üçün kəndli ağac əkməmişdir, ey hakim.
Kəsib xətt qurma ondan, eyləmə məyus dehqani.*

Haqqı tapdalayanlar...

Və Füzuli yenə qayıdır güclülərə, var-dövlətliyə boyun əyən, onlara yaxın olmaq istəyənlərə. Biz bilirik ki, əksərən hansısa heyvan özündən güclü, sürətli, pəncəsi möhkəm heyvanı görəndə o saat onu özünə təhlükə bilib yanından dərhal uzaqlaşır. Heyvanlar qeyri-ixtiyarimi, ya şüurlu şəkildəmi anlayırlar, duyurlar ki, qarşı tərəfin gücü onların həyatı üçün təhlükə yaradır. Fəqət insani münasibətlərdə oxşar hal əksinə təzahür edir: insan elə hey özündən güclüyə can atır, öz qüvvətini, kamalının imkanlarını unudub daim vəzifəcə, yəni güc, imkan baxımından ondan daha qüdrətlinin yanında durmağa çalışır. İnsan heyvandan fərqli olaraq yumruğunun altında dayandığı, pəncəsinə söykəndiyi gücün haçansa onu əzə biləcəyini, sümüklərini dən kimi üyüdə, qanını nar kimi sıxacağını ağına gətirmir. Əgər saraya, vəzifəli şəxslərə can atan insan div görərsə, həmin dəqiqə anlayar ki, o əcaib varlıq onun sümüyünü ətindən sıyıra bilər, canını boğazından çıxarar, amma divdən daha yırtıcı olan hansısa vəzifəli birinin onu xıncım-xıncım edəcəyini isə ağına gətirmir:

*Belə bir qayda var, insan qaçar divlər məkanından,
Demək insan deyil onlar ki, məskən etdi divani.*

Bəzən divandan – yəni saray süfrəsindən nəşə yemək divlə bir qabdan nemət bölüşmək kimidir. Sadəcə hərislik, intəhasız iştaha insanın gözünü elə bağlayır, könünə elə möhür vurur ki, Adəm oğlu divlə eyni süfrə ətrafında əyləşdiyini unudur. Beləsində nə heyvan kimi qorxu duyğusu qalır, nə də bəşərin əşrəfi olan əsl insana xas ağıl və bəsirət əlaməti. Hərislik insanı nə heyvan olmağa qoyur, nə də əsl insan. Hərislik insanı hər ikisindən avara edir.

Dost-düşmən nəzəri...

Füzuli insanları ayıldır ki, siz hər xalqın malını oğurlayıb sonra əldə etdiklərindən az-maz kiməsə yardım edənlərin xeyirxahlığını ehsan kimi qəbul etməyin. Çünki yalnız o adam ehsan verə bilər ki, o, öz süfrəsində dost və düşməni eyni gözlə görə bilər. Bir sıra vəzifəlilər istəsələr də ehsan verə bilməzlər, çünki onların daim dost və düşməni ayırmaq kimi bir məcburiyyətləri var:

*Səxavət əhlidir ancaq o kəslər ki, riya bilməz,
Görər bir gözlə ehsan süfrəsində dostla düşməni.*

Füzulicə...

İnsanları səxavətli olmağa səsləyən Füzuli onlara öyüd verir ki, ey insan, sənın Aydan nəyin əskikdir? Axı Ay Günəş işığının üstünə düşməsi üçün aypara şəklini alır. Yəni Ayın bu fazasında – formasında o, Günəşin işığını ən güclü şəkildə özündə əks etdirir. Yəni sanki Ay bütöv – bədirlənmiş halında Günəş işığını az əks etdirir, nəinki aypara şəklində. Bunun üçün ay formal olaraq incədir, nazikləşir, sanki “canından keçir”, “azalır”. İnsan da Allahın nurunu, xeyirin simasını görmək üçün öz malından keçməyi, maddi cəhətdən azalmağı bacarmalıdır:

*Deyilsən kəm qəmərdən, keç özündən, vəsli-canandır
Ki, ay incəlmək ilə tez tapar xurşidi-tabanı.*

Axirət evi...

Füzuli keçmişin, dövrünün bəlalərini saya-saya, onların mahiyyətini ciddi dəlillərlə aç-aça axır ki, gəlib axirət məsələsinə çıxır. İnsanlar, adətən, qışın yaxşı keçməsi üçün yaydan tədbir tökür, odun-ocaq toplayır, uçuq yerləri qapayır, soyuq ayların ruzisini isti aylardan qablaşdırır. Bütün bunları ona görə edir ki, qışda nə o qablaşdırdığı nemətləri tapa biləcək, nə də odun-ocaq tədarükü mümkün olacaq. Yəni insan çox zaman gələcəyi ona görə düşünür, bu gündən sabaha ona görə tədbir tökür

ki, sonra çarəsiz qalması. Ən böyük gələcək ünvanı isə axirətdir. Əgər insan üç-beş aylıq qışı düşünərkən bu qədər tədarük görməlidirsə, bəs axirətdə ona gərək olacaq nemətləri – saf əməlləri, xeyirxahlığı, ibadəti nə üçün bu gündən düşünmür, əbədiyyət sərmayəsini indidən toplamır:

*Tədarük gör o dünyaya, bu dünyada ki, xoş keçməz
Qışı ol kəslərin ki, yayda yad etməz zimistani.*

Müəllif dünya malına aldanan insanları, ancaq əlvan, rəngli şəkillərlə, oyuncaqları ilə baş qatan, dünyanın əsas mənasından bixəbər uşaqlara bənzədirlər. Ancaq bariz fərq ondadır ki, uşaqlar öz səadətləri ilə qayğısızları, insanlar əldə etdiyi sərvətlərə aldanarkən cahilləri təmsil edirlər:

*Zəmana şahların başına tədriclə səpər torpaq,
Uşaqtək aldanar onlar görüncə şəkli-əlvani.*

Möcüzə ehtiyacı...

Füzuli fikrinin davamında dünyada baş verən naqis olaylardan ibrət almağı məsləhət bilir və onlarda hikmətlər gizləndiyinə işarələr edir. Naqis adamların nalayiq hərəkətləri, tələbləri zaman-zaman peyğəmbərləri möcüzə yaratmağa, Allahın qüdrətini onlara göstərməyə vadar edib. Bu səbəbdən də dünyada nə qədər iman məqamı var ki, onlar meydana çıxmalarına görə küfrə minnətdardılar. Əgər o küfrlər, alçaltmalar, gözdənsalmalar, nahaq düşüncələr olmasaydı, o imanlar əsirlərin sınağından çıxacaq imtahanlardan, sınaqlardan keçməzdilər:

*Tapar həqq axtaranlar həqqi Fironun cəlalından,
Bu işdə möcüzə vadar edər Firon Musani.*

*Çox iman küfrə mədyundur, bu həqdə Yusifi yad et.
Ki, büt qaytardı pis yoldan onu, dəf etdi üsyani.*

Və Füzuli bu məqamda əməlləri ilə iyrencliklər törədənləri elə bir alçaltma ilə hədələyir ki, bu barmaq sirkələmədən sonra cəhənnəm sakini olmaq da onlar üçün şərəf göstəricisi sayılsa, haqdır. Məlumdur ki, cəhənnəmdə müxtəlif günah sahibləri olacaq, insan öz şüurlu həyatında elə bir pərtlik doğuran iş törədə bilər ki, cəhənnəmin qızgın qırı, kəskin qoxulu, yapışqanlı qatranı da ona nifrət edər və özlərini o nadürüst bəndənin, mürdar ruhun üstünə tökülməyə layiq bilməzlər:

*Çalış olma o əndazə cəhənnəmdə üzü qarə
Ki, nifrət eyləsin səndən cəhənnəm qiri, qətrani.*

Günahdan qaçmaq...

Dünyada tam mənada günahsız insanın olmadığı məlum məsələdir, əsas məsələ hansı dərəcədə ağır günah, bağışlanmaz əməl törətməkdir. Günah işləyərkən insan bircə anlıq da olsa, macal tapıb

düşünməlidir ki, Allah haqq-hesab günü bu günahı bağışlayarmı, bu əməl hansısa səbəbdən üstündən keçilməsi mümkün bir işləkdirmi, yoxsa bu hadisədən sonra hər iki dünyada yaxam əllərdə qalacaq. Əgər insan o suala dürüst cavab verə bilsə, onda əfvə sığınmağa gümanı ola bilər. Füzuliyə görə, Allah insanları əməllərinə görə qiymətləndirsə, cənnətdə nə Huriyə layiq bir kişi tapılar, nə də Qılman haqqı olan bir qadın. Nəticədə cənnətin qapıçısı olan mələk – Rizvan orada tənha qalar, insanlar ona görə cənnətə düşürlər ki, Tanrı onları öz əməllərinə görə deyil, öz intəhasız, tükənməz mərhəmətinə görə qiymətləndirir:

*Xuda gər əcr versə, hər kəsə əmali qədrincə,
Behiştə görməz heç bir kəs nə hurini, nə qılmani.*

*Əgər bir səhv üçün məhrum olarsa xəlv cənnətdən,
Behişt əhli bilək onda gərək biz təkə Rizvani.*

Arı örnəyi

Bu dünyada yaxşı ad qazanmaq hər nə qədər çətindir, əslinə qalanda, o qədər də asandır, mümkün olan məsələdir, sadəcə, öz işinlə güzəran etsən, bu babətdə ətrafdakı çox şeydən təcrid olub öz missiyanı tapsan, mütləq yüksək nəticə əldə edəcəksən, adın dillərdən dillərə düşəcək. Füzuli maraqlı bir örnək gətirir, deyir arı bircə yaxşı bal vermək peşəsinə yiyələnməklə elə şöhrət qazanıb ki, bütün bəşəriyyətdə özünə qarşı ehtiyac yarada bilib. Heç kəs arını reklam eləmir, amma hamı təbii, xalis baldan ağız dolusu danışır. Arının nə piarına pul yatıran var, nə də şöhrətini artıran hansısa yüksək mənəsb sahibi. Sadəcə, arı Allahın ona verdiyi missiyanı, o sayaq həyat tərzini Allahın lütfü bilib qəbul etdiyinə görə dünyanın ən möcüzəli, sirli, həyat təzi ilə örnək olan bir ad qazanıb. Arı öz həyat cızığından kənara çıxmamağı ilə peşəkardır:

*Çalış xəlqə xeyir ver, xoş sifətlərlə qazan hörmət,
Arı bal vermək ilə əldə etmiş şöhrəti, şani.*

Etibar edilən söz...

Ustad bu mükəmməl əsərini, söz bəhrəsini sənətkar ən sonda yazdığı əsəri hökmdara göndərməsi, onun əmin əllərdə qorunması və dövlətin dirçəlməsi yolunda təsirli bir vasitəyə çevrilməsi haqqındakı fikirləri ilə tamamlayır:

*Onu İrənzəmindən Darül-ədli-Rumə göndərdim
Bu ümmid ilə kim, olsun əmin əllər nigəhbani.*

*Ona təsir qılsın dövləti Sultan Süleymanın
Ki, ta fəth eyləsin öz şöhrətilə külli-dünyanı.*

Həmdəmin dərdi...

Füzulinin “Ənüsül-qəlb”i – bu söhbəti onun öz qəlbi ilə dərdləşməsidir. İnsan dərdə düşən kimi onu bölüşməyə bir adam, həmdərd axtarır. Dərd isə adətən bölüşdükcə azalır, Füzuli də isə əksinədir. Biz onun dərini oxuduqca onun dərdi çoxalır, bizim və dünyanın dərdi isə azalır. Füzuli bu məqamda da heç kəsə bənzəməməyi, fərqli olmağı bacarıb...

İLGİM KARVANI...

(Məhəmməd Füzulinin “Necə xoş günlər idi, bilməz idim yaxşı-yaman” misrasıyla başlayan tərkibəndi haqqında)

Qafil qəfiləsi...

Qafillik insanı bəzən “azad edir”, ancaq düyünə düşmüş məsələni, adamı gecə-gündüz ağır fikirlərə qərq edən vəziyyəti anlayanda, sonugörünməz müşkülü qismən çözəndə isə əldə etdiyini “hürlük”, “asudəlik” sonradan özü-özlüyündə çıxılmazlığa çevrilir, həmin azadlıq Adəm övladını sanki əsir edir:

*Hələ pabənd deyildim hərəmi-əşqidə mən
Fələk azad eləmişdi məni o zindandan.*

(Tərcümə. M.Mübarizindir)

Əsl azadlıq, həqiqi hürlük isə dünyaya gəlməməkdədir, doğulma-
maqdadır, yəni yoxluqda, heçlikdə. Doğulanın, yaşayanın tam azadlığı mümkünsüzdür, cahanın dünyanın hansı ilinin hansı günündə dünyaya gələcəyi, aləmə göz açacağı əgər bir qədədirsə, tale məsələsi-
dirsə, deməli, artıq o qədər, o yazılı gün içərisində insanın qaçılmaz taleyi var və o bəxt qanunu hələ yaradılmayanın da azadlığını “əlindən alır”, onu öz ömrü daxilindəki bir çox məsələlərdə ixtiyarsız edir. Sakitlik, aram, dinclik isə daha çox yoxluqda mümkündür, varlıq hər anı təhlükə-
lərlə, çalxantılarla, cürbəcür qarğaşalarla dolu olmaqdır:

*Mənim əsayişimə qibtə ilə baxdı fələk,
Bu cahana gətirib dərd oduna yaxdı məni.*

Eyni düşüncələr Füzulinin babasını – ustadını, yəni ulu Nizami Gəncəvini də narahat edirdi, o da çıxış yolunu yoxluqda görürdü. Nizami yazırdı ki, dövrən ancaq iki şəxsə rəhm eləyir, ancaq iki şəxsin halına acıyır, onlardan biri hələ doğulmayıandır, digəri isə bu dünyadan köçən. Kəsəsi, hər iki söz ustadına görə azadlıq doğulmamaqda və ölümdədir. Adi eşq isə çox zaman öldürmür, yaşadır, var edir, ona görə də rəhmdil deyil, zalımdır, halanlayan deyil, dərddən qanmazdır.

Qovğalar arasında...

Dünya ilə insanın sa-
vaşı bəşər övladının
cahandan nəsə ummasından,
nələr isə əldə etmək istəyin-
dən sonra başlayır. Yəni içə-
risində yaşayacağı aləm onun
qəniminə, düşməninə çevri-
lir. Biz bu dünyaya üryan,
lüt, yalın bədən gəlib, sonda
heçnəsiz də ondan ayrılıq,
deməli, dünya insana olanını
qıymayan bir xəsisdir. Biz
isə, o xəsisdən, həmin əli-
bərkdən həm nələr isə istəyi-
rik, həm də bu azmış kimi,
yeri gələndə, nələr isə də alı-
rıq. Və nəticədə dünya ilə bi-
zimin aramızda qovğa, dava
yaranır. Dünya bizə nə verir-
sə, əvəzində bizdən dünyada-

dan olmayan – başqa bir dünyadan gətirdiyimiz nələr isə (ruh, yaradılış, hiss, fikir və s.) alır. İnsan maddi nemətləri əldə etdikcə ruhi nemətlərini dünyaya verməyə məcbur olur. Bir sözlə, başqa dünyadan – Allahdan, yaradılışdan aldığımızı dünyadan qazandıqlarımızla sanki dəyişirik. Bu sövdəgər dünya bizi bütün bunlara könüllü-könülsüz vadar edir, amma sonda sövdə, razılıq pozulur, biz əldə etdiklərimizin hər birini dünyada qoyub ömür karvanımızı sürüb cahandan əliboş ayrılıq. Əbədi nəsnələri, ruhumuzun gözəl parçalarını, Tanrıdan aldığımız hiss və fitrət xəzinəsini dünyaya bağışladığımız görə dünya əbədiyaşar olur. İnsan bir sıra hallarda əbədi dünya ilə bağlı fitrətində var olanları belə dünyada qoyub gedir. İnsan onu əbədi yaşadacaq çox şeyi dünyaya bağışladığına görə, dünyanın ömrü uzanır, həyatına həyat qatılır...

*Cismi can ilə könül meyl elədi dünyaya
Söz uzandı aramızda sonu qovğa oldu.*

Füzuli insan həyatını, yaşanan ömrü, tale möhnətini bir yaşama halı deyil, uzanan sözə, müxtəsər edilməyən kəlməyə bənzədir. Biz dünyadan nələrisə istədikcə, daim qovğada olduğumuz dünya ilə aramızdakı söz-söhbət uzanır, ömrümüzün uzun-qısalığı da məhz həmin davanın, savaşın, çənələşməyin nə qədər çəkəcəyindən hər halda az-çox asılıdır.

Qeyri-səlis çıxılmazlıq....

Dərd insanı cismən zəiflədir, ruhən isə gücünə güc qatır. Əks təqdirdə, bəsit ruhla Məcnun heç zaman çölün atəşli havasına, şərətsiz mühitə, aclığa tab gətirə bilməzdi.

*Şərha gəlməz ki, fəraq ilə nələr etdi mənə,
Mən idim dözdüm onun zülmünə, dözməz insan.*

Çıxılmazlıq halı çarə ilə ümidini tamamilə üzmək arasındakı fəvqə, qeyri-adi bir durumdur. Ona görə də çıxılmazlıqda məntiqdən kənar bir möhtəşəmlik var. İnsan çıxılmazlıq halında əgər özünə, daxili dünyasına fikir verə bilsə, bir sıra hallarda düşdüyü vəziyyətin mahiyyətindəki dərin mənəni, hikməti görə bilər, əslində, Lütfizadənin qeyri-səlis məntiqi də çarə ilə çarəsizliyin arasındakı bir durumun bir növ göstəricisidir. Fərz eləyək ki, cavabsızlığın cavabıdır:

*Həmdəm olmaq da çətindir, onu tərək etmək də,
Nə edim, çarə nədir, dərdimə qaldım heyran.*

Dərd insanı çıxılmazlıq vəziyyətində məhz həmin məqama, ucalığa qaldırır, yəni qeyri-səlis, adi məntiqdən daha yüksək mərtəbəyə. Aqil insan, bəsirətli kəs üçün isə bu hala, duruma heyran olmamaq, öz dərdinə vurulmamaq olmaz, çünki həmin vəziyyət dünyanın məntiqini pozmağa qadir bir durumdur. “Nəyinsə olmasının da, olmamasının da bir dərd olması”, vüsəlın da, hicranın da çıxılmazlığa aparması aşıqı məntiqdən kənar hala salır. Həqiqətən sevənin ünvanı isə məhz həmin məntiqin fəvqünə qalxan vəziyyətin yarandığı məqamdır.

Sərab bütü...

Aldanışdan uzaq olmaq üçün insan gərəkdir ki, aldadanın gözü-
nün önündən itə. Və aldaniş onun niqabından sıyrılaraq üryan qala, çıpaqlaşsın. Çünki aldadanın önündə aldanmaz kimi görüncə öz şəxsi gücü insanı bütə çevirir və Adəm oğlu qüvvəsini duyduqca, dərk

elədikcə bütləşir, mənəm-mənəmlik bütün ruhunu çulğayır və o, beləcə güclü olmağı sanki bir adətə çevirir. Bir sözlə, sonucda güc kimi mücərrəd bir varlıq fiziki bir varlığa donuşur:

*Dənizə batdım, önümdən çəkilib getdi sərab,
Büt mənim öz bütüm idi, o bütü qıldım xar.*

Əbədi eşq...

İnsan çox zaman əbədi eşqi də əbədiyyət naminə arzulayır. Bir çox insan bilir ki, sevdininə qarşı hissləri haçansa əvvəlki qədər olmayacaq, araya düşən illər az-çox öncəki duyğulara, mehrə qarşı insanda dönüklük yaradacaq, beləcə bəşər əhli həyatının ən böyük enerji daşdığı, ən həssas olduğu eşq illəri də zamanla, asta-asta kənar adamların gözündə də, öz gözündə də adiləşəcək. Adiləşməyən həqiqi eşq isə Allah məhəbbətidir. O elə bir eşqdır ki, biz ondan kənar olanda da o bizimlə bərabər olur. Biz Allahı düşünməyəndə də Allah bizim haqqımızda fikirləşir, biz ondan əlimizi üzəndə də o bizdən bərk-bərk yapışır. Biz vəfa göstərəkən, etibarlı olarkən Allaha bənzəyirik. Valideynlərin çox zaman böyük səhlərdən sonra da övladlarından nə olur olsun, üz döndərməmələrinin də bir səbəbi onların içərisində Tanrı eşqinə bənzəyən sevginin rüseyminin qəlblərinin dərinliklərində olması ilə əlaqədardır:

*Yaşamaqçün mən o eşqin atəyindən tutdum,
Ki, əlim getsə də, daim o atək əldə qalar.*

Gözümüzdəki dünya...

İnsanı dərddə salan, ələmlərə düçar edən dünyanın faniliyidir, çünki İcahan əbədiyyətə can atan əhli-bəşərin gözünün qarşısında hər şeyin ötərilini hər addımda sübut edir. Bu paradoks, bu ziddiyyət qanan insanı daim narahat edir, onun daxili nizamını, mənəvi rahatlığını pozur. İnsan əbədi aləmə bağlandıqca isə, ömrü sanki əbədiyyətə qarışır. Ona görə də əbədi dünyaya inanan insanların həyatı çox zaman tamamlanmır, onların ömrünə ölüm nöqtə qoymur, əksinə yeni-yeni, sonu olmayan abzaslar yaradır...

*Fani aləmdədir hər qüssə, yəqin oldu mənə
Talibəm mülki-bəqaya, nə qədər ömrüm var.*

Fərid HÜSEYN

